

मानवी हक्कांवर कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा होणारा परिणाम

प्रा. ज्योत्स्ना गंगाराम गायकवाड

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

विश्वासराव रणसिंग महाविद्यालय कळंब-वालचंदनगर ता. इंदापूर जि.पुणे

प्रस्तावना

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) आपल्या समाजाच्या कार्यपद्धतीत झपाट्याने बदल घडवत असताना दिसत आहे. ती आपल्या मानवी हक्कांवर देखील परिणाम करताना संधी आणि आव्हाने निर्माण करताना दिसते. त्यामध्ये गोपनीयता, भेदभाव, माहितीची अखंडता आणि वाढती असमानता याबद्दलच्या चिंतांचा समावेश आहे. मानवी हक्कांवर AI चा प्रभाव अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी, UNRIC ने UNO च्या मानवी हक्क उच्चायुक्त कार्यालयातील तंत्रज्ञान आणि मानवाधिकार सल्लागार इव्हर्ना मॅकगोवन स्पष्ट करते की, AI विद्यमान जोखीम कशा वाढवू शकते, ते मानवी हक्क संरक्षण कसे मजबूत करण्यास मदत करू शकते आणि AI चे भविष्य घडवण्यासाठी प्रत्येकाचा आवाज कसा आहे याची खात्री करू शकते. कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा विकास जगभरात वेगाने झाला आहे. नवीन एआयने सर्व क्षेत्रांमध्ये मानवांची कामे हाती घेऊन त्यांची जागा तंत्रज्ञाने घेतली आहे. मानवांची जागा संगणक, मशीन आणि रोबोटने घेतली आहे. ChatGPT आणि OpenAI च्या अलिकडच्या प्रगतीमुळे, त्याचा वापर नजीकच्या भविष्यात ते अविभाज्य बनले आहे, परंतु सायबर गुन्हे, बौद्धिक संपदा समस्या, नोकरी गमावणे, डेटा संरक्षण आणि गोपनीयतेच्या समस्या, नुकसानीची जबाबदारी, सायबर सुरक्षा आणि जबाबदारीचा अभाव, कायदेशीर व्यक्तिमत्व समस्या आणि भेदभाव यांचा धोक्याचा परिणाम मोठ्या प्रमाणात जाणवणार आहे. आधुनिक जगामध्ये निर्माण होत असलेले बदल हे समाजाने स्वीकारणे गरजेचे आहे. काही वॉर्ड परिणामा बरोबरही चांगल्या बाबी या माध्यमातून पुढे येतील आणि मानवी विकासाला उपयोगी ठरतील असा आशावाद बाळगणे गरजेचे आहे.

एआय चा मानवी हक्कांवर होणारा नकारात्मक परिणाम:-

एआयच्या जलद वाढीचे मानवी हक्कांवर काय परिणाम होतात.

एआयचा वापर अनेक प्रकारे केला जाऊ शकतो आणि मानवी हक्कांच्या दृष्टिकोनातून या प्रश्नाकडे पाहणे ही एक चांगली सुरुवात आहे. मानवाधिकार कंपन्या, नियामक आणि नागरी समाजाला एआय सिस्टीमच्या परिणामांची ओळख पटविण्यासाठी आणि त्यांचे निराकरण करण्यासाठी एक स्पष्ट चौकट देतात.

हे लक्षात ठेवणे महत्वाचे आहे की त्याचे परिणाम एआय टूलच्या प्रकारावर, संबंधित क्षेत्रावर आणि व्यापक संदर्भावर अवलंबून असतात, उदाहरणार्थ, अधिकारक्षेत्रातील कायद्याच्या राज्याची स्थिती.

संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार (OHCHR) मध्ये, बी-टेक प्रकल्पाद्वारे, जे विशेषतः खाजगी क्षेत्राशी संलग्न आहे, एआयशी संबंधित मानवी हक्कांच्या जोखमींचे वर्गीकरण विकसित केले आहे. बरेच धोके पूर्वीच्या प्रकारच्या एआयमध्ये अस्तित्वात होते, परंतु एआय त्यांना बदलू शकते, वाढवू शकते किंवा नवीन समस्या निर्माण करू शकते.

एक ठोस उदाहरण म्हणजे गोपनीयता एआय मॉडेल्सना वैयक्तिक किंवा संवेदनशील माहिती असलेल्या डेटावर प्रशिक्षण दिले जाऊ शकते. कारण हे मॉडेल्स अनेकदा इंटरनेटवरून स्कॅप केलेले मोठे डेटासेट वापरतात, लोकांना त्यांचा डेटा एआय प्रशिक्षणासाठी गोळा केला जातो, वापरला जाऊ शकतो, किंवा संग्रहित केला जातो. ती माहिती संमतीशिवाय देऊ शकत नाहीत. म्हणून, संमती आणि वैयक्तिक डेटाचा मुद्दा नवीन नसला तरी, एआय हे आव्हान एका नवीन स्तरावर आणू शकते. एआय विद्यमान असमानता कशी वाढवू शकते आणि दुर्लक्षित समुदायांवर विषम परिणाम कसा करू शकते.

भेदभाव आणि असमानता हे किरकोळ मुद्दे नाहीत तर ते प्रणालीगत अपयश आहेत जे समाजांच्या अखंडतेला, लोकशाही, सहभागी प्रशासनाला आणि सर्वांसाठी मानवी हक्कांच्या प्राप्तीला बाधा पोहोचवतात. डिजिटल परिवर्तनामुळे ऐतिहासिक भेदभावाला एआय मॉडेल्समध्ये समाविष्ट करून तो वाढणार नाही. याची खात्री करण्यासाठी आपण तातडीने कार्य केले पाहिजे. यामुळे सातत्याने समाजामध्ये भेदभाव निर्माण होईल

आणि मानवी कार्याऐवजी कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या माध्यमातून निर्माण केलेल्या एखाद्या मशीनला अधिक महत्त्व प्राप्त होऊ शकेल.

सामाजिक नियंत्रण, सामूहिक देखरेख आणि भेदभावासाठी वापरल्या जाणाऱ्या एआय सिस्टीमद्वारे दिल्या जाणाऱ्या स्थापित जोखमींकडे आपण दुर्लक्ष करू शकत नाही. बऱ्याचदा, एआय सिस्टीम मोठ्या प्रमाणात खाजगी आणि सार्वजनिक डेटावर प्रशिक्षित केल्या जातात जे सामाजिक असमानता प्रतिबिंबित करतात, ज्यामुळे पक्षपाती परिणाम होतात आणि विषमता वाढत जाते. व्यक्तीच्या अभिव्यक्ती, विचार स्वातंत्र्य धोक्यात येईल. व्यक्तीची वैचारिक क्षमता, बौद्धिक क्षमता कमी होईल अभिव्यक्त स्वातंत्र्यावर बंधने येतील.

कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या संदर्भात, भाकित, पोलिसिंग आणि बायोमेट्रिक ओळख प्रणाली अल्पसंख्याकांवर विषमतेने परिणाम करू शकतात, ज्यामुळे ऐतिहासिक अन्याय आणखी वाढू शकतो. सामाजिक संरक्षणामध्ये, स्वयंचलित पात्रता प्रणाली धोकादायक किंवा असुरक्षित निर्माण करू शकतील तसेच पाळतही ठेवू शकतात. आणि गंभीर परिणामांसह चुकीचे निर्णय घेऊ शकतात.

एआय मधील एक प्रमुख आव्हान म्हणजे पारदर्शकता जर एखाद्याला हे माहित नसेल की एआय वापरून त्यांच्याबद्दल परिणामकारक निर्णय घेण्यात आला आहे, तर ते कदाचित त्या निर्णयाला आव्हान कसे द्यायचे याचा विचार करणार नाहीत किंवा त्यांना त्यासंदर्भात माहिती नसेल. याचा मानवी हक्कांवरही परिणाम होईल. कारण ते प्रभावी उपाय मिळवण्या अगोदरच लोकांच्या अधिकारावर नकारात्मक परिणाम करते.

एक महत्त्वाचा पण अनेकदा दुर्लक्षित केलेला मुद्दा म्हणजे वैयक्तिक डेटा कसा वापरला जातो . आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार प्रणालीकडून काही प्रमुख मार्गदर्शनांचा सारांश देण्यात आला आहे.याचा दुरुपयोग होऊन सायबर गुन्हे मोठ्या प्रमाणात वाढतील.

जाहिरातींना लक्ष्य करण्यासाठी आणि वापरकर्त्यांचा सहभाग वाढवण्यासाठी, बहुतेक प्लॅटफॉर्म वापरकर्त्यांबद्दल गोळा केलेल्या डेटावर आधारित सामग्री वाढवणारे किंवा दडपणारे अल्गोरिदम वापरायचे

की नाही हे ठरवतात, उदाहरणार्थ 'लोकांच्या पसंती, लोकसंख्याशास्त्रीय आणि वर्तणुकीच्या नमुन्यांबद्दल हे लक्ष्यीकरण माहिती परिसंस्थेचे तुकडे करू शकते, सामाजिक ध्रुवीकरण वाढवू शकते. आणि माहितीची अखंडता खराब करू शकते. लक्षित जाहिराती आणि प्रोफाइलिंग देखील चुकीच्या माहितीचा प्रसार वाढवते. ज्यामुळे गोपनीयता आणि माहितीपूर्ण चर्चा दोन्ही धोक्यात येतात.

आपण खाजगी आणि संवेदनशील डेटाचा संमतीशिवाय लक्षित जाहिरातींसाठी वापर रोखला पाहिजे, विशेषतः जेव्हा तो किशोरवयीन मुलांच्या गटांना प्रभावित करतो. मानवी हक्कांवर आधारित दृष्टिकोनामध्ये वैयक्तिक सामग्रीला खरे किंवा खोटे असे लेबल करण्याच्या समस्याप्रधान पद्धतीपेक्षा प्रक्रिया आणि प्रक्रियेवर अधिक लक्ष केंद्रित करणे गरजेचे ठरते. म्हणूनच जाहिरात-लायब्ररी आणि अनिवार्य पारदर्शकता अहवालांसह पारदर्शकतेचे महत्त्व अधोरेखित करते.

सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि सुरक्षिततेशी संबंधित आरोग्य घटकांद्वारे मानवी आरोग्य आणि कल्याणासाठी अनेक धोके निर्माण करते. ज्यामुळे AI मानवी आरोग्यासाठी धोका निर्माण करतो. लोकांच्या नियंत्रण आणि हाताळणीच्या वाढत्या संधींद्वारे; प्राणघातक शस्त्र क्षमता वाढवणे आणि अमानवीय करणे आणि मानवी श्रमांना अधिकाधिक जुने बनवणे. 'कृत्रिम सामान्य बुद्धिमत्ता' (AGI) आणि हे मानवतेसाठी अस्तित्वात्मक धोका कसा निर्माण करू शकते याचे परीक्षण करतो. ज्यामध्ये AI चे विशिष्ट प्रकार आणि अनुप्रयोग प्रतिबंधित करणे आवश्यक आहे.

एआय चे मानवी जीवनावर होणारे सकारात्मक परिणाम:-

एआय ही सार्वजनिक हितासाठी एक शक्तिशाली शक्ती असू शकते. आर्थिक वाढ करणे आणि आरोग्य सेवा, शिक्षण आणि त्यापलीकडे प्रगती करण्यास सक्षम करते. तरीही, एआय सार्वजनिक हितासाठी काम करते याची खात्री करण्यासाठी, आपल्याला मानवी हक्कांच्या परिणामांची सखोल समज असणे आवश्यक आहे आणि पुरेसे रेलिंग नसताना तंत्रज्ञानावरील निर्बंधांसह निर्बंधांना परवानगी दिली पाहिजे.

सहभाग, पारदर्शकता, जबाबदारी आणि भेदभाव न करणे हे महत्वाचे आहे. ही तत्त्वे एआय प्रणालींना विश्वासार्ह आणि मानव-केंद्रित बनवतात आणि स्थानिक पातळीवर लोकांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी नवोपक्रमाची खात्री करून दिली जावी. शेती, उद्योग, व्यवसाय यामध्ये नवनवीन बदल करून शाश्वती देणे गरजेचे आहे.

एआय प्रशासनासाठी जागतिक मानके तयार करण्यात संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार कार्यालय महत्वाची भूमिका बजावते. यूएन ग्लोबल डिजिटल कॉम्पॅक्ट अंतर्गत, मानवी हक्क आणि डिजिटल तंत्रज्ञानावरील सल्लागार सेवेद्वारे, ते विविध भागधारकांना डिजिटल तंत्रज्ञानावर सल्ला आणि मार्गदर्शन प्रदान करते. अनेक राज्ये आणि एआय सुरक्षा संस्था एआय मानवतेची सेवा कशी करावी याबद्दलच्या नवीन प्रश्नांना तोंड देण्यासाठी एक पूर्व-अस्तित्वात असलेला आणि अधिकृत चौकट म्हणून आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार कायदा किती उपयुक्त आहे याचे परीक्षण करतात.

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर, संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार कार्यालय इतर संयुक्त राष्ट्रांच्या संस्थांसोबत काम करते जेणेकरून एआय वर स्वतंत्र आंतरराष्ट्रीय वैज्ञानिक पॅनेलची स्थापना आणि एआय प्रशासनावरील जागतिक संवादाला पाठिंबा मिळेल. या आंतरराष्ट्रीय प्रयत्नांमध्ये मानवी हक्क केंद्रस्थानी आहेत. अर्थपूर्ण नागरी समाजाचा सहभाग आणि मुख्य मानवी हक्क, तत्त्वे आणि विचार चर्चेच्या अग्रभागी आहेत. याची खात्री करणे यासारख्या महत्वाच्या प्रश्नांवर सहभागी होईल. हे कार्यालय तांत्रिक मानके निश्चित करणे आणि मानवी हक्कांवर देखील काम करते.

संयुक्त राष्ट्रांच्या मानवाधिकारांमध्ये, आमचा ठाम विश्वास आहे की सार्वजनिक बाबींमध्ये सहभाग हा केवळ मानवी हक्क नाही तर तो परिणामांना बळकटी देतो आणि हानी टाळतो. एआय नियामक प्रक्रियांमध्ये अर्थपूर्ण सार्वजनिक सहभाग ही मूलभूत आवश्यकता असली पाहिजे. राज्यांनी मानवी हक्कांचे पालन करण्याच्या त्यांच्या दायित्वांचा आदर केला पाहिजे, त्यांनी सहभागी प्रक्रियांचे नेतृत्व केले पाहिजे आणि निर्णय घेण्यासाठी किंवा सेवा प्रदान करण्यासाठी एआय प्रणालींचा वापर केला जात असल्यास पारदर्शकता

आणि उपाययोजनांसह जनतेकडे आवश्यक साधने आहेत याची खात्री केली पाहिजे. तसेच, संयुक्त राष्ट्रांच्या व्यवसाय आणि मानवी हक्कांवरील मार्गदर्शक तत्वांनुसार , कंपन्यांची भागधारकांच्या सहभागाची खात्री करण्याची स्पष्ट जबाबदारी आहे .

निष्कर्ष:-

एआय निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत वाढलेली पारदर्शकता, सुधारित जबाबदारी एआय निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत वाढलेली पारदर्शकता, तंत्रज्ञान क्षेत्रातील दिग्गजांसाठी मोठी जबाबदारी आणि समाजात नवीन तंत्रज्ञानाच्या अवलंबना विरोध करण्यासाठी नागरी समाजाची शक्ती या सर्वांची अत्यंत आवश्यकता आहे.कृत्रिम बुद्धिमत्ता तंत्रज्ञानाच्या तरतूदी आणि वापरासाठी सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी पारदर्शक, स्वतंत्र मानवी हक्क देखरेखीच्या अधीन आहेत आणि त्यामुळे मानवी हक्कांसाठी सरकारी कर्तव्यापासून दूर राहावे लागणार नाही याची खात्री करावी.

कायद्याचे राज्य, मानवी हक्क आणि भेदभाव न करणे यासारख्या संवैधानिक तत्वांचा वापर करून त्यांचे उत्पादन पात्र करण्यासाठी सीएआय मोठ्या प्रमाणात शिक्षण मॉडेल्सना माहिती देते आणि प्रशिक्षित करते. कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि मानवी हक्क एआय आपल्या समाजातील लोकांच्या दैनंदिन जीवनाशी जोडलेले आहे. ते सल्ला, निर्णय इत्यादींना अल्गोरिदममध्ये रूपांतरित करण्याची सामान्य प्रवृत्ती दर्शवते. "बुद्धिमत्ता" या शब्दाद्वारे, भविष्याबद्दल भाकित करण्याची क्षमता आणि सोप्या, जटिल समस्येवर सोप्या पद्धतीने ठोस उपाय देण्यास मदत करते.

संदर्भ:-

1. www.webopedia.com/definitions/ai/
2. [wikipedia.org/wiki/Artificial intelligence](http://wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence)
3. <https://www.online.uc.edu>
4. Intelligence and Human Right - Alberto Quintavalla Jeroen Temperman
5. <https://Academic.oup.com>.

